

ДОСВІД СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН В ПРОВЕДЕННІ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (ПОЛЬЩА, ЕСТОНІЯ)

Постановка проблеми. У деяких країнах декомунізація проходила дуже важко, оскільки з точки зору психоаналізу, це розрив із минулим в ім'я майбутнього. Але саме вона, тобто декомунізація, демонструє їх прагнення позбавитися злочинної системи, де людина була лише шестернею, вирвати корінь зла. Зазначу, що в Україні, на жаль, цей процес розпочався через майже чверть століття після розвалу СРСР. Цей строк фактично є віком одного покоління. Та на мою думку, доцільним буде вислів: «Краще пізно, ніж ніколи». Оскільки вчитися легше на чужих помилках, Україна, ставши на шлях позбавлення від тоталітарного минулого, зацікавилась досвідом європейських країн, які вже пройшли певну частину змін.

Мета. Метою даної статті є аналіз здійснення процесу декомунізації в Польщі та Естонії. Для висвітлення даної мети ми ставимо наступні завдання:

- характеристика декомунізації в Польщі;
- особливості проведення декомунізації в Естонії.

Стан дослідження проблеми. Сьогодні це питання якщо й не залишається в усіх на вустах, проте знаходить своє відображення у статтях, доповідях, обговорюється на різноманітних конференціях. Потрібно згадати Інститут національної пам'яті, який функціонує як в Польщі, так в Естонії. Серед науковців та дослідників виділити голову ІНП Польщі історика та публіциста Ярослава Шарека, польського журналіста Анджея Котулю, естонського історика Аарне Ведлу.

Виклад матеріалу. У вище зазначених країн було стійке переконання, що Радянський Союз є окупантом, агресором. Таке переконання, на погляд французького ученого та професора геополітики Олександра Мельника, було глибоко укорінене у свідомості, стало частиною генетичного коду цих націй. Не треба забувати, що ці країни перебували під окупацією 40 років. До слова, Україна існувала всередині СРСР цілих 70. Важко, навіть неможливо бути вільною людиною, коли ти живеш на вулиці, що носить ім'я ката або, коли ти оточений пам'ятниками, які щодня прославляють злочинців. Щоб позбутись цих пережитків минулого, країни-учасниці колишнього СРСР розпочали процес під назвою декомунізація.

Що ж являє собою декомунізація? Це система заходів, теоретична і практична діяльність, спрямовані на звільнення від впливу та наслідків комуністичної ідеології в усіх сферах життя країни та суспільства після падіння владних комуністичних режимів. Методи проведення та заходи з декомунізації в різних країнах суттєво відрізнялися через внутрішні особливості кожної з країн, особливості політичних процесів, відмінностями політичної культури, і, відповідно, різному трактуванні комуністичного режиму: як аморального, кримінального, окупаційного, негуманного, репресивного тощо.

Польща. Революція (1980-1981р.), а з нею і повалення радянської влади у Польщі відбулися без крові й терору. За ними постав так званий уряд національного компромісу. Почався процес усунення колишніх комуністів та співробітників спецслужб із державного апарату. Тобто декомунізація фактично означала люстрацію, або очищення влади. Колишню міліцію розпустили, працівники Комітету державної безпеки пішли у відставку. Постала нова поліція та охорона державної безпеки. В рамках зустрічі учасників школи міжнародної журналістики «Виклики декомунізації» з істориками та журналістами, яка відбулась в листопаді 2016 року в Українському католицькому університеті (Львів), польський журналіст Анджей Котуля поставив таке питання: чи може людина, яка працювала у радянських силових структурах працювати у новій незалежній державі? І чи нові функціонери будуть лояльними до нової держави? Власне, це питання стосується не лише Польщі, а й усіх країн, які входили до складу СРСР.

Відкриття архівів радянських спецслужб. Цей крок не був суто польським, оскільки проводився практично в усіх країнах-учасницях СРСР. Найскладніше було з архівами колишніх спецслужб. Проводити декомунізацію було необхідно, але за якими законами? У Польщі закон, який зобов'язав посадових осіб зізнаватися у співпраці з режимом, ухвалили у 1992 році. Його дуже критикували за доцільність оприлюднення подібної інформації та її достовірність. Матеріали опублікували, після чого вибухнув скандал. У списках знайшлися прізвища опозиціонерів, зокрема лідера руху «Солідраність» Леха Валенси. Взагалі архівні документи використовували у політичній боротьбі як засіб шантажу.

Один із міських голів міста Щецин написав, що не працював з КДБ, але потім виявилось, що він таки обманює правосуддя. У ході люстраційного розслідування польські декомунізатори дійшли висновку, що мер працював на спецслужби, бо вони його шантажували. Він ще й намагався брехати цим спецслужбам. У підсумку – його виправдали.

Потім у країні створили Інститут національної пам'яті, який почав займатися розсекреченням архівних матеріалів, історичними дослідженнями і розкриттям злочинів комуністичного й нацистського режимів. Заступник директора люстраційного бюро цього інституту Радослав Петерман зазначив, що люстрація в Польщі й досі спричиняє суттєвий спротив, а декомунізація ще не завершена.

За ініціативою Петермана, розширили перелік посадовців, які мають подавати люстраційну декларацію. Цікаво, що в результаті перевірок вони з'ясували: половина відомостей була брехливою, декларації — оскаржені у судах, винуватців позбавили державних посад.

Звісно, в польському інституті працюють люди, які не мали жодного стосунку до спецслужб за комуністичних часів. Адже на цю установу покладено і гуманітарні й просвітницькі функції. На думку Петермана, під час декомунізації суспільство має дати оцінку тоталітаризму, покарати за скоєні злочини, забезпечити моральне і матеріальне відшкодування жертвам комуністичного режиму. Тоді цей процес можна вважати завершеним.

Коли говорити про декомунізацію польської армії, то по суті ніякої люстрації там не відбулося. Частина кадрових офіцерів лишилася при посадах, війську повернули його колишні символи, зокрема – білого орла у короні. Процес інтеграції Польщі в НАТО вимагав поширення освітніх стандартів заходу. Частина генералів та полковників, які вчилися у московських воєнних вишах часів «Організації Варшавського Договору», були змушені перевчатися у Америці та Британії.

Згадуючи усунення символіки та пам'ятників колишніх диктаторів, перейменування вулиць – основних, так би мовити, примітивних методів повалення комунізму - то такі дії почались лише нещодавно. Літо 2017 року польська влада вирішила використати, зокрема, на те, щоб нарешті прояснити статус радянських пам'ятників, а точніше – створити законні підстави для їх демонтажу, видавши законодавчий акт, яким вносяться поправки до "Закону про заборону пропаганди комунізму чи іншого тоталітарного устрою у назвах будівель і установ громадського вжитку". Отож серед основних заходів декомунізації, проведених в Польщі, потрібно виділити основні: розсекречення архівів, суд над колишніми агентами КДБ, прощення жертв шантажу і тих, хто не за своєю волею працював на спецслужби.

Естонія. Декомунізація в Естонії проводилась під гаслом «Ми робимо декомунізацію, аби показати світу, що з нами сталося» (А. Ведла). Ця країна була «піонером» в процесі декомунізації серед всіх пострадянських країн. На думку естонського історика Аарне Ведли, у 1988 році дерадянізація в Прибалтиці почалася під цілеспрямованим керівництвом КДБ. Як це розуміти? Лідер СРСР Михайло Горбачов хотів провести в країні демократизацію, отримати від цього певні вигоди. Але запиту знизу на ці реформи не було. Тому керівники держави використовують місцеве естонське КДБ для того, щоби створити у суспільстві запиту на ці реформи. Естонською владою було прийнято рішення опублікувати імена тих співробітників КДБ, які не заявили, про те, що працювали на тоталітарний режим. Колишні

спецагенти самі мали розкрити себе, і пояснити, чому і з яких причин вони працювали на Радянську владу.

Естонія загалом – ліберальна країна. Саме тому, за словами історика Аарне Ведли не відбулося засудження колишнього комуністичного лідера ЕРСР. Функціонери розвідки, контррозвідки, очільники силових структур по суті не були засуджені. Натомість були прийняті закони: «Злочини окупаційних режимів» та закон «Про осіб, репресованих окупаційним режимом». Історики розповідали у своїх працях про злочини радянського режиму: депортації місцевого населення, репресії, терор.

Якщо згадувати розсекречення архівів, то в Естонії архіви відкрили для всіх з кінця 1980-х, бо людям потрібно було звертатися до архівів, щоб одержати документальне підтвердження володіння власністю, яку вони мали право повернути. У липні 1992-го ухвалили клятву для держслужбовців про те, що особа не співпрацювала з КГБ, не служила в радянській армії тощо. У лютому 1995-го розробили процедуру реєстрації для осіб, які були причетні до радянських безпекових структур чи військових формувань, які окупували Естонію. Імена тих, хто не зареєструвався, публікували в естонській пресі.

Серед заходів декомунізації в Естонії потрібно згадати і заяву про необхідність створення міжнародної агенції з розслідування злочинів комунізму, і створену у 2016 році комісію з визначення збитків від «радянської окупації». Перейменування вулиць, демонтаж пам'ятників відбувались на підйомі масових антикомуністичних настроїв у 1989-1993 рр. силами місцевих громад і не потребували спеціального законодавчого регулювання: у місцевої влади не було зобов'язань звітувати перед вищим керівництвом про кількість перейменованих бульварів, як, наприклад, у сьогоднішній Україні.

Висновки. Таким чином, розглянувши специфіку, напрямки, успіхи східноєвропейської декомунізації на прикладі таких держав, як Польща і Естонія, можна зробити висновок, що процес декомунізації проходив (і проходить) не однаково у кожній з поданих країн. Якщо в Естонії декомунізація дещо обмежувалась органами КГБ і не включала в себе великий перелік цілей, яких потрібно досягнути задля повного знищення наслідків комуністичної ідеології, то в Польщі заходи, спрямовані на очищення історичного минулого від тоталітарної спадщини, досягли значно більшого розвитку та розповсюдження і мали більше значення на рівні держави.

Список використаної літератури:

1. Гурик М. І. Декомунізація як шлях побудови україноцентристської моделі історичної пам'яті [Електронний ресурс] / М. І. Гурик // Актуальні проблеми філософії та соціології. - 2016. - Вип. 11. - С. 26-29.
2. Декомунізація по-польськи: чим ініціативи у сусідній країні відрізняються від українських. - [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/07/21/7068788/>
3. Декомунізація Східної Європи: чи правильним шляхом іде Україна. Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/11/10/7040071/>
4. Декомунізація у Європі. Досвід Польщі, Чехії та Естонії для України. - [Електронний ресурс] - Режим доступу : <https://tribuna.pl.ua/news/dekomunizatsiya-u-yevropi-dosvid-polshhi-chehiyi-ta-estoniyi-dlya-ukrayini/>
5. Декомунізація: як це відбувалося в Європі. - [Електронний ресурс] - Режим доступу : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/dekomunizaciya-yak-ce-vidbuvalosya-v-yevropi/>
6. Для чого нам декомунізація? Чотири уроки французького професора Мельника. - [Електронний ресурс] - Режим доступу : https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1837555-dlya-chogo-nam-dekomunizatsiya-chotiri-uroki-frantsuzkogo-profesora-melnika-2045308.html
7. Гурик М. Шляхи та умови подолання тоталітарної спадщини в історичній пам'яті українського народу / М. І. Гурик // Актуальні питання історії України у III тисячолітті: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 22 листопада 2016 року). – Тернопіль: ТОКІППО, 2016.– с. 36-38.

8. *Історична пам'ять у контексті актуальних завдань розбудови модерної української нації / М. І. Гурик // Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації: Монографія / Авт. колектив: Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевич, М. І. Гурик, О. М. Рудакевич (керівник), В. Я. Томахів, Р. Ю. Чигур, М. Л. Шумка. – Тернопіль: Економічна думка, 2015. – 268 с.*

9. *Гончарук, Т. В. Ментально-філософські засади національного буття, їх детермінуючий вплив на суспільні процеси [Текст] / Т. В. Гончарук // Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації : монографія / Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевич, М. І. Гурик [та ін.] ; кер. авт. кол. О. М. Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 44-71*

10. *Гончарук Т. Шумка М., Національно-культурна ідентичність як маркер модернізованого українського суспільства // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Збірник наукових праць. Книга 6. – Л.: УБС НБУ, 2013. – 722с. – С. 391-399.*